СВЕТЪТ ЗА ·ПОД ИГОТО·

ЕПОПЕЯ НА ЕДИН ОПИЯНЕН НАРОД

Голямото задоволство, което изпитваме, като представяме на английската публика първата творба от литературата на един малко познат на нас народ, е далеч по-голямо поради факта, че тази книга според критичния и сериозни преценки е един шедьовър. Безсъмнено „Под игото" е един героичен роман от съвременната история от много висока класа. Това, че книгата е най-ранният представител на българската литература, преведен на западен език, не е единственото, което събужда интереса на английския читател. На всеки език колкото и банален да е той, безкрайната красота на този героичен роман така просто и художествено построен, пълен с очарование, проникнат от толкова чисто и огнено чувство, толкова човешки и съвременен и все пак прям и просто написан, всички тези качества трябва да бъдат предадени на читателя.

Повечето от героите, възпели в неговите творби, са герои на съвременен патриотизъм — мъже, непознати довчера, които в един миг достигнаха славата в борбата и смъртта за родината си. Те са увековечени в красивите му стихове, вече станали класика и източник на вдъхновение за българската младеж — стихове, написани от един син на възраждащото се отечество, който е страдал и се е борил заедно с нея през най-тежките ѝ години на изплакана надежда. Колко жалко е, че ние не можем да четем тази поезия, обсипана с росата на утрото на един народ. Тя е достатъчно примамлива, за да накара най-заетия от нас да започне да изучава български език. Сега вече поне можем да четем преведения на английски роман „Под игото", считан от българите за водещ в тяхната литература. В него е изявен зрелият вече талант на автора, на неговия ум и стил. Първото впечатление на критика от този роман е неговата свежест. Не е трудно да се разбере, че в оригинал това произведение е първата гениална творба, написана на един неизчерпан език, нито че ако Вазов би живял 80 години и би работил с неотслабващ жар и капацитет, е възможно да достигне наново това спонтанно вдъхновение. „Под игото" е исторически роман, изграден не върху архивни материали или породен от въображението на поета, опиращо се на песни или недостатъчни данни, случайно запазени от далечното минало, но е роман на човек, живял, борил се и страдал като непосредствен участник в описаните от него събития. Напомня ни и като че ли виждаме „Олд Морталити", Мортъм, или откриваме автобиографията на Айвенхо. Това е история, гледана през силен телескоп, в който се виждат средновековни фигури, кръстосващи 70-те години на нашия безцветен XIX век.

Умереният и художествен стил на „Под игото" заслужава голямо възхищение, особено като се имат пред вид силните чувства, които движат романа. В епопеята на един опиянен народ всяка извънмерност е обяснима и простима. Обаче тази повест за отчаяния патриотизъм на българите е построена с чувство за мярка, без да изпада в пресиленост. Авторът описва събитията, които е видял и почувствувал със сърцето си, обаче яростният момент е отминал и с неговия пулс на наблюдател нещата са възстановени най-прецизно, силното чувство и твърдото убеждение, че непоносимите злини не могат да бъдат измити с кръв са все още живи!

Трескавите политически събития в романа са изпъстрени с множество романтични, вълнуващи и забавни епизоди. Въстанически песни са смело вмъкнати в един сантиментален фарс, които набързо и съзнателно неправилно се превеждат на нищо неподозиращия управник — отпуснатия и простодушен турски бей, който присъствува на пиесата в театъра; и още — убийството на разбойниците във воденицата, изработването на черешовото топче, което така безславно се пръсва при изпробването му, красивите и героични любовни сцени между Огнянов и Рада са така добре замислени и описани, че подхранват патриотизма на младия български читател, непрестанно повтарящите се и никога не омръзващи описания на балканските долини, изобразяването на живота в селския двор, в кафенетата, манастирите и водениците са изящно втъкани в едно чудно платно — безспорно един от най-прекрасните романи, които Източна Европа поднася на Запада.

ЕДМЪН ГОС

(Из предговора на английския превод на „Под игото", издаден в Лондон в 1894 г.)

ТО Е СКЪПОЦЕННО

Като художествено дело, „Под игото" е едно забележително произведение; като летопис, писан от човек, който говори с авторитет за раздвижливите събития, които предшествуваха освобождението на България, то е скъпоценно. Не може се каза, че г. Ив. Вазов е наклонен да прикрива грешките, малодушието на своите съотечественици. Разказът е епически, но с всичкия си патос той не е лишен от хумор. Има едно забележително близко сходство между Вазовата метода и оная на великия италиански романист Де Амичис.

(Отзив за „Под игото" на английски във в. „The Academy" от 3 март 1894 г.)

* * *

Тая нова книга е интересна от три гледни точки: тя е първият образец от българската литература в английски превод; тя дава една жива и поразителна картина от българския живот в периода, непосредствено предшествуващ събитията, които породиха берлинский трактат от 1878; и най-после... тя действително има много голямо художническо достойнство. Като повест на недоносените местни въстания против лошото турско управление в 1876 г. „Под игото" печели много в стойност и интерес от факта, че авторът му, роден в 1850, сам участвува и страда в бунта, който той описва.

Сп. The Review of Review — 1894

(Бълг. сбирка, г. I, апр. 1894, кн. 4, стр. 329).

РОМАН–ДОКУМЕНТ

Първият роман, който идва у нас от България, е за българите една голяма книга, родена по най-удивителен начин от тяхната борба за независимост... В него не става дума за големите боеве, като тези при Шипка... Не е дошло времето за големите военни подвизи — тук ние сме едва пред навечерието на събитията. Няколцина жители на един малък град и по техен почин селяни от пръснати тук и там села са се разбунтували и нищо повече: импровизиран и напразен бунт, който докарва само бедствия. Бунтовниците имат за оръжие само ножовете си, мотиките и вилите си, стари ловджийски пушки и топове от черешово дърво, пукащи се при първия изстрел. Но вярата в тяхната кауза е също така силна, както у тези, които са им я вдъхнали: патриотът-революционер, избягал от заточение в Диарбекир в Мала Азия, един войнствен калугер, един селски лекар, учителят, най-смелите, мъже и жени, измежду простите хора. Те ще бъдат смазани, но техният вик пред гибелта ще бъде чут: Европа ще бъде развълнувана и „Дядо Иван" от далечната Русия ще изпрати войници да се бият, за да бъдат „внуците" му освободени от турското робство и да станат господари в своята страна.

Иван Вазов, за радост на първите си читатели, възкресява също и ежедневния живот в малкия град на своето детство. През 1889 г. младите намирали в неговата книга живата материя на скъпите за по-възрастните разкази. Виждали семейните фигури от някогашната провинция. Преживявали съседските отношения и обичайно разменяваните думи между съвременниците на дедите им: ежедневната хроника на едно неотдавнашно минало, прекрасна като истинска история, разказвана от свидетел, който я преживял, като при това съумял сполучливо да я романизира — почти както Жорж Санд спомените за своя Бери. Читателите са били увлечени в това пренасяне в миналото. Кой от тях не би бил ориентиран, със затворени очи, в градчето, където го води писателят, в къщата на добрия чорбаджия Марко, в тази на злия чорбаджия Йордан Диамандиев — угодничещ приятел на турците, и оттам до кафенето на Ганко — място за среща на млади и стари, където се водят безкрайни спорове по работите в градчето и още повече по европейските работи и по Източния въпрос? Кой не е виждал стените и тавана на кръчмата, по които надраскани тебеширени чертички, наредени като войници, показват движението на отпускания на клиентите кредит? Кой не е чувал даваните без възражение доводи, подкрепяни с юмрук по масата: „Дерби го каза!" — „Дерби не го е казал!"

На този съдбоносен завой смайващ е контрастът между патриархалния живот на това население от селяни-християни, поданици на султана, и новите грижи и занимания, идващи му отвън, които го смущават...

Чрез честно мислещите малкият град ще излезе от вековната си откъснатост от света. Дошли от различни посоки и среди, едни носят от чужбина новия полъх, други поддържат във вътрешността на страната верност към своя народ, а всички са спонтанно обединени в една и съща кауза срещу завоевателя. Малко по малко езиците се развързват, позиви, отпечатани в Румъния, се разнасят, скрити под палтото, и белетристът ни дава един трогателен образец за тяхната простота. Един стар чорбаджия русофил се е възмутил публично, че превземането на Севастопол от французите било предавано на учениците като поражение за русначите; при споровете в кръчмата се проявява безпокойство за мнението на лордовете по въпроса за здравното състояние на „болния човек". Даже един ден се рискува със запяването, след австрийския химн, на българската марсилеза:

Пламни, пламни ти в нас, любов горещa!
Против турци да стоим насреща!
...Убивайте, колете за свободата на Отечеството!

Цялата драма на робството оживява пред очите ни, робство, чийто край е близък, но все пак черпещо сила от вековно минало, робство, което носи със себе си своята привидна добродушност, своите низости и своята свирепост, раболепието и усърдието на едни, слепия ентусиазъм на тези, които подготвят бунта... и лицемерната вежливост на всички, тъй като поробените са научили повече или по-малко езика на поробителите, запазвайки при това своя език, а отношенията по необходимост се поддържат между едните и другите. Съзаклятникът се разхожда като безобиден минувач, „псалтир в едната ръка, турска книга — в другата". А също така налице е и драмата на несигурността през утрешния ден: какво ще стане със страната, когато турците бъдат прогонени навън? Голяма е разликата между привързаността на добрия чорбаджия Марко към своето отечество и неотстъпния социализъм на Кандов, а между двете становища стои героичният популизъм, т. е. „походът на народа" по руски маниер, на Огнянов и Рада. Анализът на решителния момент, към който авторът ни пренася, е твърд, прозорлив и смел: неговият роман е нещо повече от една истинска, умело романизирана хроника, той има стойност на документ.

Но авторът на този документ е не само добър работник в областта на историята: той има дарба на голям писател и на поет. Било когато описва така мило красивата морава на „Силистрейолу" или долината на Стрема в пълен разцвет, плувнала в сенки и зеленина, кристални поточета, бягащи през гъстите треви и измежду вечестите дъбови горици — неговите пейзажи, широко разгърнати, винаги имат чистота в рисунъка, колоритност и жива близост с родната страна. Природата на Балкана, която в песните на страната е възхвалявана с обич, но в наивни изрази, намира у писателя прецизния художник, който умее да схване нейните черти и багри. Той умее също, като син на романтизма, да превърне тази природа в доверител на своите радости и своите мъки.

В своята далечна България Иван Вазов ни се явява като дете на XIX век: неповлиян от религия, повече традиционалист, отколкото мистик, каквито охотно биваха прадедите ни, боравещ леко с романизираната хроника и със средствата на Валтер Скот, препълнен с лиризъм и романтични теми. Скрупулите на Огнянов, който обвързва Рада в своята съдба на революционер, са тези на заточеника Хернани, откриващ душата си на доня Сол. Този белетрист е предаден на своя народ и на каузата на клетниците — както Виктор Юго. Но той вижда ясно в душата на хората и не се заблуждава за слабостите им. Реалист и прям, без опасения от „оня свят", той знае и го казва, че селяните в своя разгром не си спомнят вече за старите поговорки, които ги окуражаваха за действие: „Този, който се скъпи за разходи, не прави сватба" или „За да ядеш риба, трябва да си намокриш задника". Освен това той ни донася за протестите им: „Измамиха ни — защо ни трябваше да се бунтуваме?" Хората се страхуват и държат да водят своя живот в мирен труд: „Ние не сме свикнали с пушки и с бунтове". Истината, простата истина е печална и писателят я доверява: „Този народ беше въодушевен като дете и сега като дете трепери".

Другаде Иван Вазов ни предава и два полюса на своя век: единият безмилостен в екзалтацията си, другият, изпълнен с човешка милост и доверие в хората.

АНДРЕ МАЗОН

(Из предговора на Андре Мазон от 1957 г. към романа „Под игото", излязъл във Франция)

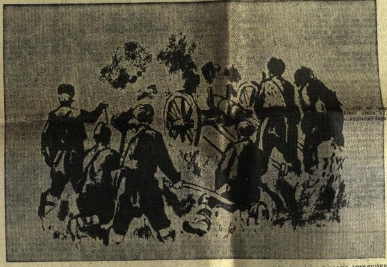

ИЛЮСТРАЦИЯ КЪМ „ПОД ИГОТО" ОТ БОРИС АНГЕЛУШЕВ

КНИГА С ТРАЙНА СТОЙНОСТ

Тая книга, която образува сега част от шведската литература, не е в действителност обикновено явление в наводнения с всякакви бездарности книжовен пазар. „Под игото" е несъмнено най-доброто прозаично произведение на съвременната южнославянска художествена книжнина и би било голяма щета, ако този роман не би намерил дължимото признание от страна на шведската публика.

„Под игото" има литературна и естетична ценност, защото се отличава със свеж в най-добър смисъл наивен слог и съдържа отлични подробности и конкретни природни картини; то е интересно и за по-широкия читателски кръг като „развлекателно" четиво, защото диалогът е жив и действието извънредно „напрегнато". Преди всичко обаче тая книга има трайна стойност в културно отношение със своите истинни изображения из живота на българския народ във война и мир, в радост и тъга. Най-сетне романът има действително историческо значение, защото рамката и фонът на тая трагическа геройска поема образува въстанието, което избухва вследствие на турските зверства в 1875-1876 год. и докара Руско-турската война, а после и политическото освобождение на България.

Трябва да се съжалява само, че шведският превод е извършен от английския превод, а не въз основа на оригинала — с това щеше да се подигне повече литературната му стойност. Ако да не беше се явило впрочем това — от външна страна много скромно издание, щеше романът да бъде преведен на шведски направо от оригиналния текст, и то от второто преработено българско издание и особна авторизация на самия Вазов. За щастие английският превод е в общи черти толкова верен и добър, щото и шведското копие трябва да се смята за сполучливо. Тук-там се срещат някой съкращения, но те не бъркат особено. Езикът на шведския превод тече гладко и леко; може би само чисто културният и книжовният колорит да е загубил малко от своя национален характер чрез модернизирания диалог на преводача. От друга страна обаче, има една практическа сгода: именно чрез това изменение е станал екзотичният труд по-понятен и вкусен за шведската публика.

Вазов е хуморист в най-дълбокия смисъл на думата и това е достатъчно да характеризира неговото литературно значение. Колко трогателна е например фигурата на детинския исполин Иван Боримечката! Колко е забавен веселият, но „собствено дълбоко чувствуващият доктор Соколов!" И когато всички други почиват в неравната борба, остава само лудият Мунчо, който изригва цял куп безбожни псувни против турците — докато най-сетне и той занемява... Колкото за моите лични впечатления от книгата, аз мога само да кажа, че при повторното прочитане аз ту съм се смял, ту съм плакал. В тоя случай аз не се срамувам нито от смеха си, нито от плача си; може би тия сълзи са най-добрата похвала, която аз мога да направя Вазову.

„Под игото" на Вазов е едно концентрирано изображение на един исторически процес от това столетие в истинска художествена форма, с епическа простота, силно драматическо движение и лирически жар. Самото това творение гарантира на автора трайно място в литературната история между боговдъхновените поети.

АЛФРЕД ЙЕНСЕН

(Рецензия за „Под игото" във в. Göteborges Handelsch sjfart-sdidnung, 1894 г.)

СЦЕНА ОТ „ПОД ИГОТО"

ГЕНИАЛНО ДЕЛО

В световната литература има малко романи, които по своето занимателно съдържание и художествена стойност би могли да се поставят редом с това гениално дело на сегашния български министър на просвещението Ив. Вазов. Великите световни писатели може да са написали и по-хубави и по-добри дела от този вид, ала рядко някога да са описвали целокупния живот на всички слоеве на един народ в едно определено време, както това е извършил Ив. Вазов в своя роман „Под игото". То е истинска Омирова епопея из българския живот току преди освобождението от турското иго, с каквато не могат се похвали дори и по-големи и по-просветени народи от българския, който едвам пред 25 години е стъпил на прага на истинската европейска цивилизация.

АВГУСТ ХАРАМБАШИЧ

(Сп. „Preporod", г. I, 1898, бр. 10.)

ИЗКЛЮЧИТЕЛНО И НЕОБИКНОВЕНО ЯВЛЕНИЕ

Вазовият роман „Под игото" в момента на своето излизане от печат (1889—1890) представя в младата тогавашна българска литература изключително и необикновено явление. Българската литература не е познавала дотогава нещо подобно.

В основата на сюжетната линия на романа си Вазов слага историята на любовта на скромната народна учителка Рада и „апостола" — революционния деец и организатор Бойчо Огнянов. Повестта за тази любов се разгръща върху широкия фон на обществено-политическия живот на България през една от най-героичните епохи, в навечерието и през дните на Априлското средногорско въстание в 1876 год. Централно място, гдето се развиват събитията на романа, е родният градец на Вазов — Сопот, фигуриращ тук под името Бяла черква. Дадената от автора картина на българския живот върху този малък къс от място и време е нарисувана с такава увлекателна вълнота, яркост на образите и колоритност на боите, с такава вярност на битовите детайли и историческа правдивост, че романът на Вазов изцяло може да бъде разгледан като истински исторически роман, построен въз основа на непосредните впечатления и преживявания на автора и дълбоко познаване на изобразяваната от него битова и историческа обстановка. От това гледище „Под игото" представя значителен исторически документ в определено, разбира се, литературно-художествено оформление. А понеже този роман, както казахме по-горе, рисува една от най-героичните епохи от живота на българския народ в навечерието на Освобождението, отбелязана с високия патос на националноосвободителните стремежи, с изумителния героизъм на най-добрите синове на българския народ, трудовите маси на българското селячество и дребните [illegible] пролели кръвта си за делото на свободата, — романът, който за пръв път излиза в 1889—1890 г., когато в паметта на всички са били още свежи потресните със своя ужас събития на Априлското въстание от 1876 г., правил необикновено силно впечатление и създава широка известност на поета както в родината, така и далече зад нейните предели. И до днес този роман остава класическо произведение на националната литература, епос на националноосвободителното движение, най-голям паметник на българската реалистическа художествена проза.

Широка картина на българския народен живот през 70-те години, романът „Под игото" е първото голямо произведение на българската художествена проза, написано в стила на демократичния реализъм, с елементи на героична романтика, определящо се не толкова с един или друг литературни влияния (например „Клетниците" на Виктор Юго), колкото от собствените условия и реалния облик на българските революционни и предреволюционни събития от 1876 г.

Трябва да отбележим онази достойна позиция на Вазов, от която той защищава „делото на 1876 г." Романът се е появил в епохата на фактическата ликвидация на революционно-демократическите завети на националноосвободителната революция на 70-те години, в епохата на бурното буржоазно грюндерство, стремителната капитализация на страната и тежката за българските трудещи се маси буржоазна диктатура на Стамболов.

Н. С. ДЕРЖАВИН

(Из „Иван Вазов, жизнь и творчество")

* * *

Как е бил възможен изобщо феноменът Вазов? — защото на пръв поглед се касае [illegible] чудо. Как се обяснява наистина, че само 40 (по-точно [illegible]) години след появата на първата българска печатна книга (1806) малкият народ можа да роди един поет, способен да извика с големия си роман „Под игото", преведен след 1890 г. почти на всички културни езици, високата оценка на един такъв тънък критик, какъвто бе англичанинът Едмън Гос?

ИВ. Д. ШИШМАНОВ

* * *

Утвърдил от появяването си до днес, в продължение на шест десетилетия, своята несравнима популярност, романът „Под игото" обещава да остане завинаги ненадминат у нас — по живост на описанията си и драматизъм на разказа си — поетическа история на една величава епоха, незабравима за българина с националния си подем, легендарните си борби и романтичните си битови традиции.

М. АРНАУДОВ

ПЕСЕНТА НА СИНЧЕЦА

Малко цвете съм в полето,
аз съм синия синчец,
любя въздуха, небето,
кича полския венец.

Кат небето се синея,
ако ситно и да съм,
с мойта хубост хубавея
всяка нива, слог и хълм.

Аз съм синчец, аз съм радост,
бодил по мен не расте,
аз съм просто, като радост.
Аз съм мило, кат дете.

Бог самичък ме посея
и поля ме да раста,
на свобода аз живея,
на простора си цъфтя.

Малко цвете съм в полето,
аз съм синия синчец,
любя въздуха, небето,
кича полския венец.